

Charakteristickým rysem posledních let je v Polsku prohlubování a rozšiřování úlohy plánování. Ve sféře praxe se to mimo jiné projevuje prací na hospodářských plánech různého časového rozpětí nebo v rozvíjejícím se územním plánování. Ve společenských, zejména ekonomických vědách se to projevuje rozvíjením teorie a zdokonalováním metodologie plánování.

Dosažený stupeň praxe a teoretické reflexe se však nezdá být dostatečný. V tomto článku bychom chtěli upozornit na určitý druh plánování, který je neobvykle obtížný, přitom však má veliký význam a vyžaduje rozpracování jak v rovině teorie, tak v rovině praxe. Máme tu na mysli plánování komplexních společenských změn, mezi nimi například plánování procesu přeměn struktury společnosti z hlediska tříd a vrstev.

Plánování procesů tohoto druhu není snadné pro jejich složitost a mnohoetapovost. Dosavadní zkušenosti socialistických zemí však ukazují, že metodologie a praxe plánování se postupně, přitom však nepřetržitě dostává na vyšší úroveň: zahrnuje širší okruhy jevů a proniká hlouběji do jejich struktury a mechanismů změny. Nezdá se tedy, že bychom v budoucnosti (a to i v té nejbližší) nemohli začít plánovat složitější jevy a procesy, než jsou ty, které utváříme dnes.

Dosavadní zájem plánovačů v oblasti sociálních jevů se týkal oblasti globálně pojaté sociálně kulturní infrastruktury (např. rozvoje sítě kin, jeslí, škol, televize), oblasti globálně pojatého fondu odměn a fondu spotřeby. Charakteristickým rysem dosavadního plánování v této oblasti je pojmání obyvatel země jako vnitřně nediferencované masy. Je to zjednodušení, které si všichni plánovači samozřejmě uvědomují. Domníváme se však, že dnes se nemusíme spokojovat s tím, že jsme si vědomi tohoto zjednodušení. Bylo by třeba vytyčit úkol po-

stupné eliminace zjednodušených způsobů společenského plánování a zavádět způsoby složitější a adekvátnější z hlediska vlastností sociálního materiálu, který chceme přetvářet. Takové plánování se různým způsobem prolíná s prognózováním změn sociální struktury a s úsilím o realizaci socialistického modelu třídní struktury.

Jaké otázky je třeba zodpovědět

Třídy jsou velmi složitými celky. Za prvé se vyznačují komplexy vlastností společenského postavení (např. místem v systému výroby, charakterem práce, velikostí příjmů, druhem a rozsahem účasti na kultuře, sociálně politickými postoji apod.). Za druhé je každá třída vnitřně diferencovaná.

To, co se děje v sociální struktuře, je výslednicí změn ve formách vlastnictví, v technologii výroby, v systému řízení, ve formách rozdělování statků, ve struktuře spotřeby, v podílu mas na kulturním a společensko-politickém životě. Řízení vývoje takových složitých celků, jakými jsou sociální třídy, je tedy spojeno s velkými obtížemi. Obtížné je i předvídaní konkrétních trendů vývoje jednotlivých aspektů třídní struktury a prognózování globálních výsledků těchto trendů, tj. předvídaní obrazu třídní struktury v určitém okamžiku budoucnosti. Nicméně nikdo a nic nás nemůže odvrátit od snahy překonat tyto obtíže a nastoupit cestu kontroly a plánování změn v třídní struktuře.

Jaké otázky je třeba formulovat, pokud jde o vývoj struktury naší společnosti? Nejobecnější by mohla být otázka: Jakým způsobem budou jednotlivé globálně plánované procesy působit na podobu a rozvoj jednotlivých složek třídní struktury? Ta by měla být rozložena na řadu dílčích otázek, jako například: Jak působí změny techniky v průmyslu na změny charakteru práce rolníků a na

stupeň zespolečenštění jejich práce a vlastnictví? Jak se projeví celkový růst individuálních výdělků a příjmů rodin (předvídaný v hospodářských plánech) v růstu mezd a příjmů jednotlivých tříd? Jak ovlivní růst počtu míst v kinech, divadlech a knihovnách rozvoj účasti na kultuře u jednotlivých tříd a vrstev? Jaký typ myšlení se utváří u rolníků, dělníků a inteligence? V čem — a v jaké míře — budou tyto základní složky naší struktury navzájem podobné a v čem ještě budou jistě i za určitou dobu různé?

Jestliže si uvědomíme skutečnost diferenciace uvnitř základních složek třídní struktury, pak každou z dílčích otázek musíme klást i pro úže vymezené skupiny uvnitř tříd, například pro skupiny sociálně profesionální. Uvědomíme-li si nutnost analýzy speciálnějších jevů, pak se tyto vstupní úvahy omezí na postulát zahrnutí globálních třídních dimenzí do praxe plánování a prognózování. Abychom zamezili nedorozumění, je třeba upozornit na to, že v některých případech již uvažujeme zvlášť o změnách uvnitř rolnictva a zvlášť o změnách týkajících se obyvatel měst; činíme tak však nedostatečným způsobem — i když jde o velmi obecné problémy (např. procesy zespolečenšťování rolnického hospodářství), nelze uvažovat o obyvatelstvu země nediferencovaně.

Dvě patnáctiletá období

Obtíže plánování a prognózování určitého obrazu jednotlivých složek naší třídní struktury se objevují odlišně v závislosti na přijaté časovém rozpětí. Jestliže cílovým bodem našich prognostických úvah a plánovacích aktivit bude rok 1985, tj. bod vývoje vzdálený patnáct let, pak jsme v situaci o něco lepší, než bude-li tímto bodem rok 2000, vzdálený třicet let. V perspektivě 15 let se mnoho faktorů situace jeví poměrně plastičtěji a více procesů můžeme uznat za nepochybné. Plyne to z obecné znalosti celkové situace, která se za patnáct let nemůže úplně změnit, a z přehledné znalosti předpokladů hospodářských plánů. Naproti tomu „oblast nejistoty“ narůstá směrem k období 1985–2000.

Jestliže zaměříme svoji pozornost na období nejbližších 15 let, pak zjistíme, že procesy v oblasti sociální struktury budou

determinovány především těmito faktory: plánovanou etapou technického pokroku v průmyslu a zemědělství, vyšší průměrnou úrovní vzdělání, plánovanou vyšší úrovní národního důchodu. Kromě toho budou v určitém rozsahu a míře determinovány i obtížnější předvídatelnými novými potřebnými vzory, které uznáme za žádoucí a které se budou moci mezi lidmi rozšířit, a také novými kulturními aspiracemi, jež se zformují živelně, nebo za plánovaného spolupůsobení ekonomických a kulturních rozhodovacích center.

Základní problém, který očekává případného plánovače procesu sociálních přeměn v této oblasti, spočívá v „překladu“ plánovaných technických, ekonomických a osvětově kulturních změn do jazyka událostí a procesů, které se objeví v sociálních třídách. Takový „překlad“ by se musel opírat o permanentní výzkum skutečného stavu věcí, neboť není možno od stolu vydedukovat, jak plánovaný technický pohyb ovlivní všechny parametry pracovní síly v průmyslu, tím méně pak jak ovlivní všechny aspekty změn sociálně kulturního rozvoje dělnické třídy a inteligence. Totéž se týká technického pokroku v zemědělství a vývoje sociální situace rolníků. Mnohostranné sociologické výzkumy jsou tedy první nezbytnou podmínkou plánování či alespoň kontroly rozvoje sociální struktury.

Jistota a nejistota

Uvažujeme-li o období druhých 15 let, tj. o období 1985–2000, pak se stupeň nejistoty a obtížnosti předvídaní zvětšuje. Není snadné dnes předpovědět všechny konkrétní tendence změn ve sledovaných rovinách společenského života. Rozsah a míru nejistoty v jednotlivých oblastech určují různé faktory. Uvedme zde alespoň některé z nich.

Technický pokrok je obtížné správně předvídat; přitom na něm závisí profesionální struktura dělnické třídy a inteligence a také dělba práce v zemědělství. Práce a profesionální pozice do značné míry zase determinuje jiné sociální rysy jedinců. Míra předvídatelnosti technického pokroku působí tedy zároveň na míru předvídatelnosti mnoha jiných jevů.

Přeměny v organizaci výroby a hromadného života představují druhou rovinu působící na sociální situaci jedinců a ce-

lých sociálních skupin. Nesporně roste stupeň organizace společenského života, což vede ke vzniku nových sociálních skupin a působí na komplex profesionální struktury i na typy společenských postojů. Změny v organizaci výroby mohou rovněž působit na možnosti účasti na kultuře u různých skupin.

Přeměny v oblasti masové komunikace tvoří třetí rovinu působící na případné podoby sociálních diferenciací nebo na tempo jejich stírání. Prostředky masové komunikace ovlivňují možnosti předávání intelektuálních a estetických obsahů do různých prostředí. Není vyloučeno, že v budoucnosti vytvoří ještě větší a rozmanitější možnosti rozšíření osvěty a kultury mezi dospělými (kteří neměli šance získání odpovídajícího vzdělání v mládí) a že zrevolucionizují systém vzdělání mládeže a odstraní roli bydliště, pokud jde o přístup k osvětě a kultuře.

Přeměny ve formách politického života mohou zásadně ovlivnit rozvoj různých rovin společensko-politické aktivity jedinců. Rozvoj participace na řízení, rozvoj územních orgánů moci a profesionálních i kulturních organizací vytvoří novou situaci, kterou však rovněž není možno přesně určit.

Nemáme však v oblasti prognózování na dalších patnáct let vůbec žádné šance? Můžeme dnes jenom věstit? Zdá se, že tomu tak není. Za prvé, existují určité „konstanty“ našeho politického programu, které jsou spjaté s marxistickou vizí socialistické a komunistické společnosti. Za druhé, některé obecné tendence dlouhodobého vývoje je možné předvídat i přes obtíže narýsování jejich konkrétního obrazu.

Konstantní prvky vize budoucnosti

Základem našich plánů a prognóz musí samozřejmě být marxistický vzor obecně společenských přeměn v socialistické formaci, zahrnující také dílčí vzor přeměn třídní struktury. Zdá se, že nám v této oblasti chybí něco, co bychom mohli nazvat „konkretizovaným“ vzorem přeměn odpovídajících vývojové fázi, v níž budeme v nejbližších třiceti letech. Obvykle se buď spokojujeme prostým popisem dnešního stavu, nebo odtržené od skutečnosti spekulujeme na téma, jak tomu bude v komunismu.

Marx může být směle nazván prvním prognostikem, protože jako prvý vědeckým způsobem konstruoval prognózy budoucího společenského vývoje. Stejně postupoval i Lenin. Oba si však uvědomovali specifickou svět, v němž budou žít a jednat příští generace. Proto nekonstruovali podrobný obraz přeměn v třídní struktuře. Nicméně, vědeckým způsobem předvíдали hlavní a dlouhodobé tendence sociálních změn v socialistickém zřízení. Tyto tendence můžeme shrnout takto:

1. Neustálý rozvoj tvořivých sil založený na technickém pokroku.

2. Jemu odpovídající a vědomě stimulované přeměny všech tří aspektů výrobních vztahů (tj. aspektů plynoucích z profesionální dělby práce, z funkční dělby práce a z vlastnických vztahů týkajících se výrobních prostředků).

3. Těmto tendencím odpovídající a rovněž vědomě stimulované přeměny účasti na kultuře, spočívající především v rozšíření podílu na různých formách kulturního života u těch tříd, které v předchozích formacích měly ztížený přístup k mnoha kulturním hodnotám.

4. Na všech zmíněných tendencích založené změny osobnosti, vedoucí k formování „plné“, bohaté, všestranné osobnosti.

Jako volnou úvahu zde musíme připomenout, že v současné době jsou na Východě i na Západě prognózováním zachyceny především jevy uvedené v bodech 1. a 3.; naproti tomu potřeba intenzívních studií o prognózování jevů uvedených v bodech 2. a 4. je mnohem naléhavěji pocíťována v zemích socialistických než kapitalistických.

Jak známo, všechny prognózy Marxe a Lenina vycházely z předpokladu, že určité skupiny lidí (třídy nebo jejich politické organizace) budou působit na uskutečnění určitých budoucích stavů. Ve společnosti se nic nerealizuje zcela samo; socialistické prognózy se realizují prostřednictvím plánovitého kolektivního jednání, jež je zaměřeno k vytčenému cíli. Odhalování možností, vytyčování správných, a tedy dosažitelných konkrétních etapových cílů považovali klasikové marxismu za umění vysoké úrovně.

Odkaz klasiků, pokud jde o globální, obecnou (nikoli tedy detailní) metodu so-

cialistického prognózování -- můžeme-li to tak nazvat --, staví před současně prognostiky velké úkoly. Především jde o úkol pozorného sledování rodících se procesů (které se mohou stupňovat na základě existujících podmínek), žádoucích z hlediska konečného cíle a vyžadujících tedy vědomou stimulaci.

Zároveň je třeba neustále pamatovat na ony „konstanty“ socialistického programu sociálních přeměn, které poukazují na to, co je nejdůležitější. Tyto „konstanty“ je možné převést na postulát stimulační egalitizační procesů v různých oblastech života. Konkrétně to znamená závazek dlouhodobého plánování procesů stírání rozdílů mezi charakterem fyzické a duševní práce (prostřednictvím zvyšování stupně kvalifikace a intelektualizace dělnické práce), procesů rozšiřování podílu mas na řízení veřejných záležitostí, zmenšování rozdílů v objektivních podmínkách života a zmenšování rozdílů v typu a intenzitě kulturního života různých tříd. V rovině typů a forem vlastnictví to znamená nesmírně důležitý proces rozšiřování socialistického typu vlastnictví výrobních prostředků a postupného zmenšování rozdílů mezi různými formami socialistického vlastnictví výrobních prostředků. Tento poslední druh rozdílů (tj. rozdílů vlastnických) je nejdůležitější v tom smyslu, že představuje objektivní základ rozšiřování centrální ingerence do rozmanitých oblastí života tříd (především pokud jde o výši odměn a příjmů). Úplné (tj. všeobecné a jednotné) socialistické vlastnictví výrobních prostředků dává větší možnost utváření rozmanitých sociálních jevů v jednotlivých třídách a představuje kvalitativně nový základ plánování sociálních jevů.

Z toho plyne, že plánování a prognózování musí být komplexní, víceetapové a také mnohovariantní -- tím se budeme zabývat dále.

Faktory spoluvytvářející vývoj

Uvažujeme-li o vývoji struktury z hlediska tříd a vrstev v kterémkoli období, musíme sledovat tři skupiny faktorů, na nichž tento vývoj závisí:

1. určitý výchozí stav představující bod, od něhož začínáme sledovat další změny; je to stav zděděný z předchozího období,

který velmi významně působí na další etapy vývoje;

2. plánované působení na společnost a zamýšlené i nezamýšlené výsledky tohoto působení;

3. procesy nezávislé na plánovací činnosti, které zde nazveme živelnými: objevují se nezávisle na našem jednání v kterékoli oblasti (do této kategorie patří například porodnost v jednotlivých třídách nebo živelné přejímání spotřebních vzorů ze zahraničí, které se objevuje v některých prostředích).

Dále je třeba analyzovat plánované akce, k nimž patří velké množství konkrétních druhů činnosti. Rozlišujeme je podle toho, vztahují-li se ke společnosti jako k vnitřně nediferencovanému celku, nebo ke společnosti rozdělené na třídy a skupiny. Kromě toho je třeba odlišovat kategorii jednání, jehož cílem je modifikace již existujících jevů a procesů, od kategorie jednání, jehož cílem je vytvoření nebo vyvolání zcela nových jevů, které dosud neexistovaly (například zavádění nových forem rozdělování statků nebo nových organizačních opatření sloužících společenské aktivizaci obyvatel).

Je možno formulovat hypotézu, že v průběhu let spolu se zdokonalováním plánování se bude rozšiřovat sféra aktivit opírajících se o poznání a postižení rozvojových potřeb jednotlivých tříd a sociálních skupin a současně budou stále odvážněji pěstovány nové formy společenského života. Bylo by také žádoucí, aby se zmenšoval počet vedlejších jevů a procesů, které vyvoláváme nezamýšleným způsobem svými plánovacími aktivitami (například vzrůst různých projevů sociální patologie v industrializovaných oblastech).

Plánování a prognózování

Na tomto místě přicházíme k obecnějším problémům plánování a prognózování. Můžeme si položit otázku: Čím se tyto dva typy vědecké aktivity navzájem liší a co mají společného? Jakou roli hraje každý z nich v našem uvažování o přeměnách sociální struktury? Pro nedostatek místa se zde těmito otázkami nemůžeme podrobněji zabývat, chtěli bychom však alespoň upozornit na základní rozdíly mezi plánováním a prognózováním a vymezit vazby mezi nimi.

Plánování je formulací záměrů, jež jsou ve vysoké míře reálné (z hlediska možnosti jejich realizace) a jejichž provedení je přitom pro nějaké kolektivy závazné. Jeho obsahem zpravidla je určení cílů a zabezpečení prostředků.

Prognózování je formulací budoucích stavů nezávisle na příčinách, které je vyvolávají — k těmto stavům tedy dochází jak na základě realizace plánovaných záměrů, tak nezávisle na nich. Z tohoto důvodu prognózování implikuje větší nejistotu a možnost chyby. Je si však třeba uvědomit, že i v plánování je stupeň vlivu na konečný výsledek a průběh celého procesu, který k němu vede, různý — ani zde tedy není zcela vyloučena nejistota a chyby. Například v ekonomickém plánování je předvídaní investičních výdajů jistější než předvídaní růstu produktivity práce nebo změny spotřební struktury (i když dosavadní praxe ukazuje, že konečné náklady mnoha investic jsou často vyšší než plánované).

V každém případě se plánování týká jevů, jež mohou být v optimálním případě plně ovládnány nebo alespoň kontrolovány. „Kontrolou“ zde rozumíme možnosti ovládnutí procesu v míře, jež odpovídá záměru, a to na základě poznání zákonů, jimiž se jev řídí, a použití efektivních a adekvátních prostředků zasahování do celého procesu. „Ovládním“ rozumíme možnost vyvolání, modifikace nebo likvidace jevu.

Prognózování je myšlenkovou operací spočívající v určení budoucích stavů jevů nebo procesů nejen plánovaných, nýbrž i takových, které nezamýšlíme plně utvářet, neboť nevíme, jak by to bylo možno efektivně provést, nebo u nichž nám chybí prostředky k takové efektivní (byť jen dílčí) ingerenci. Prognózování v socialistické společnosti se zpravidla týká jevů, které jsou třeba jen zprostředkováně — tj. spojením s jinými jevy — „dotčeny“ účinky plánování, takže prognózy obsahují předpovědi plynoucí z plánovaných záměrů. Je třeba si uvědomit právě to, že prognózování v socialismu se — daleko větší míře než v kapitalismu — týká určení budoucích stavů, které jsou zároveň výsledkem procesů živelných a plánovaných (tj. utvářejících se pod vlivem plánování i nezávisle na něm).

Tento druh „budoucích stavů“ současně ukazuje na zvláštní charakter vazeb mezi plánováním a prognózováním i na širší vztahy, zejména na spojení mezi diagnózou, plánem a prognózou.

V perspektivních úvahách o sociálních jevech je nutno brát v úvahu plánované akce, které ovlivní budoucí podobu prognózovaného jevu, a také určení vlivu spoluutvářejících, avšak neplánovaných jevů. Prognózu není možné formulovat bez přesné diagnózy aktuálního stavu (zde se objevuje úloha výzkumů). Jestliže naproti tomu uvažujeme o procesu prognózování v několika budoucích časových bodech, potom prognóza stavu za patnáct let (např. v roce 1985) musí být chápána jako kvázidiagnóza, představující základy prognózování vývoje v další etapě (např. v období 1985—2000).

Obecně lze říci, že v socialistickém zřízení se rozšiřuje okruh prognóz s vyšším stupněm spolehlivosti, protože stále více jevů je plánováno. Výsledkem rozšiřování „plánovacího pole“ a prohlubování metod plánování je rozšíření okruhu a stupně spolehlivosti prognózování. Rozpracování prognóz současně zpětně vytváří podmínky lepšího, tj. reálnějšího plánování komplexních společenských změn a napomáhá adekvátnějšímu ekonomickému plánování. Například prognózy změn systémů hodnot, postojů a životních vzorů, jsou-li správně odhadnuty, usnadňují sestavování reálných hospodářských plánů; tyto plány jsou totiž realizovány lidmi, kteří se v různé míře a různými cestami mohou angažovat pro jejich uskutečnění. přičemž zároveň mají rozmanité a proměnlivé potřeby, které musí plán uspokojit.

O potřebě variant v prognózování

V prognózování vývoje vnitřně složitých „celků“ se setkáváme s více či méně předvídatelnými jevy, jež představují složky tohoto celku. Základní problém předvídaní spočívá ve správné kompozici celku, v určení „vzorce“ závislostí a vazeb velmi rozmanitých prvků. To souvisí s problémem předvídaní různých variant budoucích komplexních stavů.

Předpokládejme, že vývoj sociální struktury se skládá z vývoje dvou navzájem spjatých podkomplexů: jedním z nich je soubor vnitřně spjatých vlastností ob-

jektivního třídního postavení charakterizujícího jednotlivé třídy, druhým je soubor jevů nazývaných souhrnně „životní styl“ těchto tříd.

Objevuje se řada problémů týkajících se vnitřní dynamiky každého z těchto komplexů a vazeb mezi nimi v procesu vývoje. Pro výklad použijeme pouze některé z těchto problémů, které je možno chápat jako úvod k uvažování o potřebě variant v prognózování.

Položme si například tuto otázku: Je možno plánováním snáze ovládat rozvoj techniky, nebo životní styl? V které z těchto oblastí je prognózování spolehlivější? Která z nich vyžaduje prognózování většího počtu variant a která méně?

Zdá se, že je snazší ovládat rozvoj techniky než změny životního stylu. Je možné také tvrdit, že technický rozvoj je univerzálním jevem a že technická vybavenost vysoce vyspělých zemí musí být stejná. Z tohoto argumentu vycházejí různé myšlenky o podstatné podobnosti organizačních systémů a sociálních struktur všech průmyslových společností.

Dotýkáme se zde společensky neobyčejně důležitých problémů. Je nepochybné, že všechny země usilují o zavádění nejmodernější, a tím i nejproduktivnější techniky. Technický pokrok je v současném světě hlavním nositelem růstu produktivity práce. Z toho plyne, že méně vyspělé země by mohly předvídat technický rozvoj snáze než země vyspělé, neboť tak či onak kopírují jejich techniku. Ve společnostech dohánějících vyspělé země by tedy stačilo předvídat jen málo variant technického rozvoje.

V této úvaze je nepochybně mnoho rozumného. Ve vztahu k nejbližšímu období patnácti let se toto hledisko vnucuje zcela samozřejmě. Současně se však objevují neobyčejně důležité otázky. Nevytvoří budoucí rozvoj vědy a techniky možnosti rychlého dostižení vyspělých zemí? Nerozšíří nové horizonty, které otevře další rozvoj vědy a techniky, repertoár možných společenských systémů, v nichž by mohli lidé tuto techniku využít? Nebylo by v souvislosti s tím třeba naopak přinutit naši představivost ke zvětšení počtu variant budoucích organizačních systémů a sociálních struktur, v nichž by mohla budoucí, ještě rozvinutější technika fungovat?

Kdyby tomu tak bylo, pak by v budoucnosti existovala možnost sledování různých variant zavedení a využití technického vybavení společnosti z hlediska splnění dvou podmínek: 1. zajištění vysoké produktivity práce, 2. takové organizace pracovních kolektivů a celých tvůrčích souborů, které by byly nejprínosnější pro realizaci socialistických společenských zásad.

Nezávisle na naznačené problematice je však současně nutné přesněji promyslet problémy, které odbýváme jako snadná, přitom však nepřiliš hluboká tvrzení. Jde o problémy týkající se budoucí nutné odlišnosti struktury socialistické společnosti od struktury dnešních nejvyspělejších kapitalistických společností.

Někdy podvědomě přijímáme hledisko „technologického determinismu“. To ústí v předpoklad, že na základě určitého druhu techniky je nutná určitá organizace výrobních kolektivů, určité systémy stimulů a určitý typ pracovní síly, a tedy i určité rozložení základních rysů společenského postavení. Tento způsob uvažování často vede k dalekosáhlým tvrzením, například, že vývoj naší společnosti musí za patnáct až třicet let nutně vést ke zvětšení sociálních rozdílů, neboť vzrostou rozdíly v úrovni kvalifikace (bude třeba více vynikajících vědců a inženýrů hrajících důležitou roli v technickém pokroku), rozdíly v oblasti vlivu na ekonomická rozhodnutí (musí být v rukou vynikajících organizátorů) a rozdíly v odměňování práce (jako hlavní stimuly úsilí technicko-organizační elity). V tvrzeních tohoto druhu je často těžké odlišit postuláty týkající se skutečné situace od prognóz celkových dlouhodobých procesů. Směšování těchto dvou rovin je jistě nesprávné, není však otázkou prvořadou. Prvořadý význam má otázka, zda určitá technická úroveň a určité požadavky jejího fungování působí na systémy organizace společenské práce, kvalifikační strukturu a systémy odměn tak, že existuje pouze jediná možná podoba rozložení objektivních rysů společenského postavení na základě dané, předpokládané nebo formující se techniky. Negativní odpověď se zdá být nejen společensky žádoucí, ale i možná z hlediska dalšího pravděpodobného růstu účinných společenských řešení na zákla-

dě téže technické úrovně. Taková odpověď se zdá být možná například i ve vztahu k období do roku 1985. a to za předpokladu, že začneme systematicky hledat různá řešení problémů sociální diferenciace při daném typu techniky a vybírat z teoreticky možných ta, která se ukáží užitečná pro zavádění a fungování nejdokonalejší techniky a nepovedou k záporným účinkům v oblasti sociální diferenciace.

Ve světle těchto úvah se problematika variant budoucích řešení zdá být důležitá nejen z hlediska překvapení technického rozvoje. Je důležitá i z hlediska zajištění společnosti před překvapujícími sociálními důsledky tohoto rozvoje. Toto zajištění může mít nejen podobu poznání toho, co může přijít, ale i podobu jednání zaměřeného tak, aby živelně nenastoupilo to, co nechceme. Nejobecněji řečeno: účinně a racionálně organizovaná technika nemusí nutně vést k negativním sociálním důsledkům (to se týká i růstu sociální diferenciace).

Položme si nyní otázku, zda je snadnější nebo obtížnější předvídat životní styl než stav techniky. Jaké možnosti otevírá budoucnost a jaké závazky spočívají na tom, koho bychom mohli nazvat „hlavním plánovačem životního stylu“? Má výběr většího nebo menšího počtu variant než „hlavní plánovač techniky“? Jsou to otázky signalizující ohromný růst počtu problémů, které je třeba řešit. Některé z nich byly rozebírány v nedávných diskusích. Máme na mysli diskusi zahájenou návrhy prof. Pajestky na žádoucí přestavbu spotřební struktury. Spotřeba materiálních statků je ovšem jen částí obecně pojaté spotřeby, do níž sociologové zahrnují i „kulturní spotřebu“, a ještě menší částí šíře pojatého životního stylu. Stavíme-li do kontrastu situaci v oblasti životního stylu se situací v oblasti techniky, můžeme říci, že v socialistické společnosti mohou plánovači volit určitou techniku pro průmysl, nemohou však volit životní styl pro lidi. Toto tvrzení vědomě přehání skutečný stav, to však jen proto, aby byl patrný významný rozdíl, který není vždy dostatečně jasný. Plánování technického pokroku je bezprostřední a plánování změn životního stylu je zprostředkované. Plánování technického pokroku je

spolehlivější, neboť všechna rozhodnutí jsou v rukou plánovače. Plánování změn životního stylu je méně spolehlivé, neboť realizace plánů v této oblasti je v rukou milionů jedinců („spotřebitelů“), nadaných svobodnou vůlí a vlastními zálibami. Existence třídní struktury se mimo jiné projevuje v diferenciaci spotřebních preferencí a šíře různých životních stylů.

V budoucnosti na základě rozvinutější techniky, vyššího životního standardu a širší účasti na různých formách kulturního života nabude problém utváření životního stylu prvořadého významu. Jestliže by již dnes bylo třeba vyslovit určité postuláty, pokud jde o prognostické práce v této oblasti, pak bychom především zdůraznili vědomý odpor vůči „obecně civilizačnímu determinismu“.

Účinný způsob takového odporu vidíme — podobně jako v případě technologického determinismu — v zahájení prací na variantách budoucího životního stylu. V těchto variantách je zapotřebí pouze dvou „konstant“: konstanty „egalitarizace“ (v oblasti objektivních podmínek) a konstanty „socialistického étosu“ (v systému hodnot).

Kromě toho je třeba si uvědomit, že životní styl je složitějším komplexem než technická úroveň, přičemž jeho vnitřní strukturální vazby a vnější podmíněnosti jsou velmi rozmanité. Nabízí se tedy závěr, že plánovitě přetváření životního stylu se musí opírat o použití rozsáhlé škály nástrojů působení a předpokládat i připouštět různé konečné efekty. Variantnost prognóz je zde tedy nevyhnutelná. Návrhy variant se pochopitelně týkají spíše vzdálenější doby než blízké budoucnosti, která je geneticky determinována naší současností.

V oblasti životního stylu je socialistický étos stejně důležitý jako rozšíření účasti pracujících v oblasti organizačních forem využívání moderní techniky. Avšak i tento étos souvisí s různými styly spotřeby a šířeji s různými životními styly. Je tomu podobně jako v případě techniky. Nemáme-li upadnout do tenat zdánlivě nezbytných důsledků, je nutné, abychom zapojili svoji obrazotvornost do práce na konstrukci různých variant budoucího socialistického životního stylu.

Přeložil Jiří Večerník